

‘Er zit een vreemd aspect aan bibliodrama’

Kati (prof.dr. K.E.) Röttger is sinds 2007 hoogleraar Theaterwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam. Zij studeerde theaterwetenschap, wijsbegeerte en Duitse literatuur aan de Freie Universität Berlin. Daar promoveerde zij op ‘Het nieuwe theater in Colombia. Collectieve creatie als weg tot een Latijns-Amerikaanse identiteit’. Voor dit proefschrift heeft zij twee jaar veldwerk in Colombia gedaan. In een tweede proefschrift (in Duitsland *Habilitation* geheten) hield zij zich met een heel ander onderwerp bezig: ‘Het theater als kunst van het zien’. Daar kwam bijvoorbeeld de vraag aan te pas of er sprake kan zijn van beeldervaring in het theater en hoe je deze op een theoretische manier kunt vatten.

De laatste jaren heeft zij dit onderzoeksonderwerp op een tweeledige manier verder ontwikkeld. Aan de ene kant doet zij historisch onderzoek naar spektakeltheater in de negentiende eeuw. Dit theater was in het bijzonder op visuele effecten gericht om de toeschouwers te verbazen en te ontroeren. Zo kon het bijvoorbeeld gebeuren dat de acteurs op het hoogtepunt van de plot minutenlang in een stil beeld (*tableau vivant*) poseerden. Vaak waren deze beelden nabootsingen van beroemde schilderijen. Deze beeldende effecten werden in veel voorstellingen nog versterkt door visuele technologieën zoals panorama’s, diorama’s of zelfs installaties waardoor decorbeelden konden bewegen. De andere tak van haar onderzoek is gericht op hedendaagse verschijningsvormen van theater die door veranderende wereldbeelden in relatie met globalisatie tot stand komen. Behalve in Amsterdam heeft Kati Röttger ook aan de Ludwigs-Maximilian-Universität München en aan de Johannes Gutenberg Universität in Mainz gewerkt. ▷

Kati (prof.dr. K.E.) Röttger

De filosoof Ger Groot is van mening dat niet de geloofsovertuiging maar het ritueel de harde kern van godsdienst vormt. Niet de idee maar de daad, niet de waarheid maar de handeling, niet het woord maar het gebaar, zijn van belang. Het is in het voltrekken van het religieuze ritueel dat de gelovige zich voelt opgenomen in een groter geheel. Groot spreekt van een ‘werkelijkheidseffect’, waarbij door de dingen die gedaan worden een wereld wordt geschapen, die door degene die daaraan deelneemt op een vaak overweldigende manier ervaren wordt. En omdat die ervaring het fundament is van het zelfbesef van de gelovige, moet je, volgens Groot, ook zeggen dat daarin in de eerste plaats zijn geloof berust.

Waarin schuilt de kracht van de gebaren en handelingen in een ritueel?
‘Binnen de theaterwetenschap is de afgelopen dertig jaar het begrip ‘performativiteit’ belangrijk geworden. Dit begrip komt uit de taalfilosofie en is nauw verwant aan het begrip ‘performance’. Maar terwijl ‘performance’ ‘opvoering’ betekent, staat ‘performativiteit’ in de eerste plaats voor een constituerende, scheppende act door de taal. De basis ervoor is gelegd door John Austin en later uitgewerkt door Jacques Derrida.

Veel werkwoorden worden gebruikt om iets te beschrijven of te rapporteren. Woorden als ‘schrijven’, ‘lopen’, ‘eten’ en ‘kijken’ worden gebruikt om te rapporteren dat iemand schrijft, loopt, eet of kijkt. Een correct antwoord op de vraag ‘wat doe je?’ kan zijn: ‘ik schrijf’, ‘ik loop’, ‘ik eet’ of ‘ik kijk’. Zulke antwoorden kunnen waar zijn of niet waar. Wanneer ik schrijf, is het antwoord ‘ik schrijf’ waar.

Er is ook een andere categorie werkwoorden, zoals bijvoorbeeld ‘beloven’ en ‘wedden’. De zinnen ‘ik beloof’ en ‘ik wed’ zijn niet een beschrij-

ving van een handeling, maar het uitvoeren van een handeling; deze zinnen worden performatief gebruikt. Wanneer iemand iets zweert, kun je niet zeggen dat het waar is of niet waar. In de filosofie van Judith Butler is performativiteit een lichamelijke handeling. De nadruk ligt op het constituerende karakter. Als toeschouwer beleef je de voorstelling die zich afspeelt en je wordt er zelf deel van.

Dit gaat gepaard met een lichamelijke ervaring. Er vindt een constitutie van de theatrale werkelijkheid plaats, niet alleen door het uitspreken van een tekst, maar ook door de bijbehorende handelingen in een proces. Ook als acteurervaar je iets lichamenlijk, door de gebaren en het uitspreken. De kracht van de gebaren en handelingen in een ritueel ligt in de ervaring die wordt opgedaan.

Als je dit op geloof wilt toepassen, dan zou je kunnen zeggen dat je door een bepaalde rituele handeling je geloof constitueert. Het sluit aan bij een beweging die is ontstaan om de autoriteit van een tekst – niet alleen filosofische teksten maar ook theaterteksten – steeds meer

in twijfel te trekken. De tekst op schrift is statisch, gefixeerd. Op het moment dat je een tekst uitsprekt, gebeurt er iets mee. Door de constitutionele kracht ontstaan gaten in de tekst. In een ritueel is de herhaling van belang. De werkelijkheid die hierdoor geconstitueerd wordt, is niet noodzakelijk een alledaagse werkelijkheid, maar kan ook een transcendente zijn.’

Bij het vastleggen van een tekst verstart deze. Oude genootschappen legden hun rituelen niet in teksten vast en aangenomen wordt dat men zo de rituelen geheim wilden houden. Naar mijn mening wilde men voorkomen dat deze zouden worden overgedragen als tekst; ze dienen te worden overgedragen als orale traditie met inbegrip van de bijbehorende handelingen.

In bibliodrama worden bijbelse teksten tot leven gebracht door ze te spelen. De tekst wordt op een hoger niveau getild door er handelingen en gebaren aan toe te voegen. Is er niet een gevaar dat je een eigentijdse interpretatie geeft van de tekst en je je onbewust schuldig maakt aan anachronisme? Over de oorspronkelijke handelingen tasten we immers in het duister? Onwillekeurig denk ik hierbij aan de interpretatie van de muziek van Bach en de problemen die we hebben om de oude muziekpraktijk te reconstrueren. De religieuze wil zo dicht mogelijk bij de intentie van de tekstschrijver komen.

‘Volgens mij kan er geen sprake zijn van een oorsprong van een tekst. Je moet de tekst los zien van de schrijver. De tekst krijgt altijd een andere betekenis in een nieuwe context. Ik zie geen waarheid in een tekst. Als het gaat om het woord van God, dan moet je dat volgens mij los

zien van de tekst. En wat is dan het woord van God? Volgens mij zou een religieuze houding de tekst moeten overschrijden, in die zin dat je een verbintenis aangaat met je geloof.’

Er zijn dus meerdere interpretaties mogelijk.
‘Stel, je hebt een dramatekst zoals *Hamlet* van Shakespeare. De monoloog van Hamlet kun je op veel verschillende manieren uitspreken en beklemtonen. Door de veelheid van manieren waarop je de tekst uitsprekt en beklemtoont, ontstaat een veelheid aan betekenis. De tekst heeft geen vastgelegde betekenis, je kunt de betekenis met het uitspreken veranderen.’

Tot welke categorie behoort bibliodrama theaterwetenschappelijk?
‘Naast bibliodrama zijn er heel veel verschillende vormen van wat men noemt therapeutisch theater. Het wordt ook wel participatietheater genoemd, waarbij mensen een gedicht of een leerstuk opvoeren. Hierbij wordt de leek in plaats van toeschouwer de handelende, de acteur. Het is op dezelfde leest geschoeid als politiek theater, dat wordt gebruikt om bij mensen een revolutionair bewustzijn te kweken, zodat zij in staat zijn veranderingen in de politiek in te kunnen voeren.

Dat lijkt op hersenspoelen.
‘Nee, dat is het zeker niet. Het is een instrument om een verandering in de maatschappij teweeg te brengen. Een ander voorbeeld is het forumtheater, waarbij een conflict wordt gespeeld. Je huurt bijvoorbeeld een woning en de woningeigenaar wil dat je eruit gaat. Dan kan het publiek op toneel komen, meespelen en andere oplos-

singen bieden. Dat is een soort van interactief theater om mensen te leren hoe ze situaties kunnen veranderen.

Een ander voorbeeld van theater als instrument. Ik heb onderzoek gedaan naar theater in Latijns-Amerika en me beziggehouden met de geschiedenis van de kolonisatie. De Spaanse veroveraars – de *conquistadores* – wilden de inheemse bevolking tot het christelijk geloof bekeren. Hun werd ook opgedrongen Spaans te leren. Maar dat kostte de nodige tijd. De Spaanse overheersers gebruikten bijbelteksten voor de bekering. De teksten werden herhaaldelijk voorgelezen en er werd gebeden, maar men was er niet van overtuigd dat de inheemsen werkelijk geloofden. Bovendien interpreteerden zij de teksten die ze te horen kregen op basis van hun eigen niet-monotheïstische geloof.

Het theater werd voor de Spanjaarden een belangrijk instrument om de bekering van de lokale indiaanse bevolking te bewerkstelligen. Zij lieten hen religieus theater spelen. Dit is te vergelijken met het passietheater uit de Middeleeuwen, waarbij men werkte met allegorieën die tot de verbeelding spreken. We moeten wel constateren dat de methode van de Spanjaarden een gewelddadige act was. De lokale bevolking mocht de eigen goden niet meer aanbidden, en dat heeft bij velen trauma's veroorzaakt. Zij ontwikkelden een aan het daglicht onttrokken geloof waarbij zij hun goden in ere hielden. Er was een plek in Mexico waar de indianen de moedergodin van hun oorspronkelijke geloof

aanbaden. Op die plek werd een christelijke kerk gebouwd, voor Maria 'Guadalupe'. Volgens de inheemse bevolking huilde Guadalupe, en zij werd aanbeden als de zwarte Maria, waarbij de oude godin in herinnering bleef.

Hoe werkt bibliodrama?

'Er zit volgens mij een vreemd aspect aan bibliodrama. Je voert een bijbelverhaal met elkaar

op waarbij de spelers ieder een bepaalde rol krijgen toebedeeld. De een neemt de rol van Maria op zich en de ander die van Jozef. Wanneer je echt speelt als Maria, ben je zo bezig je in die rol te verplaatsen, dat het verhaal waar het om draait aan je voorbijgaat. Ik vraag me af of je, door je in Maria

te verplaatsen, je religiositeit vergroot. Het is uiteindelijk zo dat je een fictie creëert van een persoon die in het alledaagse leven staat en daarin een handeling verricht. Ik vraag me af wat daar religieus aan is.'

Misschien moet je tijdens het spelen naar jezelf kijken.

'Maar wat speel je dan van Maria? Je speelt dat wat in die tekst staat. De gebeurtenissen in het kerstverhaal zijn eigenlijk hele reële alledaagse handelingen. Hoe kun je daar religieuze verdieping uit putten?'

Is bibliodrama als kunst te beschouwen?

'Aan bibliodrama ontbreekt wat ik in theater van grote waarde acht, namelijk de kunst. Theater als kunstvorm. Als je theater als een

instrument gebruikt, dan is theater niet meer theater, dan is het alleen maar een instrument dat wordt toegepast om een bepaald doel te bereiken, bijvoorbeeld om religieuze kennis te vergroten of je in te leven in bijbelse verhalen. Theater is een esthetisch gegeven met een eigen waarde. Bovendien kun je bij theater als kunst niet zonder publiek. Een theater zonder publiek is geen theater. Theater is de kunst van de aanschouwing. Door het instrumentele karakter en het ontbreken van publiek is bibliodrama niet als kunst te beschouwen.

Waarom zoekt men religieuze verdieping met behulp van bibliodrama?

'Ik ben katholiek opgevoed, maar niet meer

gelovig. Er is, denk ik, een groot verschil tussen de religieuze praktijk van de katholieke kerk en de protestantse. De

katholieke kerk kent een eeuwenoude traditie van symboliek en ritueel. In de protestantse eredienst ligt de nadruk op de bijbelse tekst, in de katholieke op de handeling.

Terwijl katholieken tijdens de mis bij wijze van spreken het lichaam van Jezus incorporeren in een gemeenschappelijke handeling en daardoor tevens als gemeente een lichaam vormen, is deze handeling in het protestantisme puur symbolisch en op het individu gericht. Het verschil tussen tekst en lichamelijkheid is voor mij als theaterwetenschapper wezenlijk.'

Wat in de katholieke kerk een natuurlijk gegeven is, moet de protestantse met bibliodrama bereiken?

'Het is voor protestanten een methode om de

gemeenschapszin te bevorderen. Het katholicisme versterkt door de rituele handelingen de onderlinge band van de gelovigen. Degenen die aan het ritueel deelnemen voelen zich opgenomen in een groter geheel; zij ervaren tot een bepaalde groep te behoren, zij delen iets met elkaar en dat kan een bepaalde kracht ontwikkelen.

Dat is in het theater natuurlijk heel anders. Theater is geen religie, theater is kunst, tenminste in mijn optiek. Daar heb je aan de ene kant te maken met toneelspelers die iets opvoeren en aan de andere kant met de toeschouwers die waarnemen. Bij bibliodrama zijn er geen toeschouwers, hier ligt het accent alleen op degenen die handelen. De protestanten die meer

op de tekst gericht zijn, worden op zichzelf teruggeworpen. Het protestantisme is nu eenmaal aardser en individueler en heeft

dit soort rollenspellen nodig om te herkrijgen wat verloren is gegaan. De methode van bibliodrama spreekt hen aan, zij vinden het katholicisme vreselijk theatraal.' <

Literatuur

Boer, Th. de & Groot, G. (2013). *Religie zonder God. Een dialoog*. Amsterdam: Sijbolet.

Groot, G. (2013). De ervaring van het ritueel. De betekenis van godsdienst in een atheïstische tijd. *THOTH* 2013/4.

Austin, J.L. (1961). *Other minds. Philosophical Papers*. Oxford: Oxford University Press, 79.

Nico (drs. N.) Krijn werkt bij TNO. Hij is als filosoof gespecialiseerd in de filosofie van de wiskunde en wetenschapsfilosofie.
nico_krijn@hotmail.com